

JOHN STUART MILL

Utilitarisme

Inleiding, vertaling & annotaties:
Thomas Nys en Henri Wijsbek

Boom | Amsterdam

Oorspronkelijk verschenen in 1863 onder de titel
Utilitarianism.

© Nederlandse vertaling en inleiding: Thomas Nys en
Henri Wijsbek, 2022

© Nederlandse uitgave: Boom uitgevers Amsterdam, 2022

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Ontwerp en verzorging omslag: René van der Vooren
Ontwerp binnenwerk: Leo de Bruin †
Uitvoering binnenwerk: Peter Tychon

ISBN 978 90 2443 406 0
NUR 730

www.boomfilosofie.nl
www.bua.nl

Inhoud

Inleiding

Thomas Nys en Henri Wijsbek 7

UTILITARISME 51

HOOFDSTUK I Algemene opmerkingen 53

HOOFDSTUK II Wat is utilitarisme? 58

HOOFDSTUK III Over de uiteindelijke sanctie van het
nutsprincipe 80

HOOFDSTUK IV Over het soort bewijs dat voor het
nutsprincipe geleverd kan worden 89

HOOFDSTUK V Over het verband tussen rechtvaardigheid
en nut 97

Noten 124

Inleiding

THOMAS NYS EN HENRI WIJSBEK

MILLS LEVEN

De oorsprong van de Griekse godin van de wijsheid, Pallas Athene, is, zoals te verwachten valt, in mythologische nevelen gehuld. Sommige bronnen beweren dat zij volgroeid en met een lans gewapend rechtstreeks uit het hoofd van haar vader Zeus tevoorschijn kwam. Wat hiervan ook zij, als we de lans wegdenken en het proces met vijftien jaar verlengen, trekt de mist op en krijgen we een waarheidsgetrouw beeld van de ontstaansgeschiedenis van de beschermheilige van het rationalisme, John Stuart Mill. Ook hij was zijn vaders eigenhandig geschapen geesteskind, en afgaande op zijn autobiografie krijg je de indruk dat ook hij zonder noemenswaardige inmenging van een moeder ter wereld is gekomen.

Zijn zoon John Stuart was nog geen twee maanden oud toen James Mill een kennis die evenals hijzelf net vader was geworden voorstelde om een wedstrijd te houden wie van hen beiden na twintig jaar de wereld de bekwaamste en deugdzaamste zoon kon tonen.¹ Wie de wedstrijd won laat zich raden, maar volgens Isaiah Berlin was het resultaat een ‘appalling success’, een afgrijselijk succes.² Een succes was het zeker, want John Stuart Mill zou de bekendste Britse publieke intellectueel en filosoof van de negentiende eeuw worden, maar wel een afgrijselijk succes, want zijn opvoeding liep uit op een persoonlijke crisis, nog voordat hij goed en wel 21 jaar was geworden.

Zo belangrijk als zijn vader was, zo afwezig was zijn moeder. In de definitieve versie van zijn autobiografie noemt Mill haar niet één keer. Op aanraden van zijn vrouw Harriet Taylor Mill schrapte hij de enige passage over haar die er aanvankelijk in stond:

De aanwezigheid van wat in Engeland zo zeldzaam is, een echt liefhebbende moeder, zou ten eerste van mijn vader een geheel

ander mens hebben gemaakt en ten tweede zouden de kinderen dan liefdevol en geliefd zijn opgegroeid. Maar mijn moeder kon met de beste wil van de wereld niets anders zijn dan hun sloof. Wat ze voor hen kon doen deed ze, en ze hielden van haar omdat ze aardig voor hen was; maar zichzelf bemind maken, gerespecteerd, of zelfs haar gezag laten gelden, vereist eigenschappen die zij helaas niet bezat. (*Collected Works* (CW) 1: 612)

John Stuart Mill was de oudste zoon van James Mill en Harriet Burrow. Het huwelijk van zijn ouders was niet gelukkig. In de woorden van een van Mills zusters woonden zij, man en vrouw, weliswaar onder één dak, maar even ver van elkaar als de noordpool van de zuidpool. Volgens deze zus was dat niet de schuld van haar moeder, want: 'Hoe kon zij met een groeiend gezin [Mill kreeg drie broers en vier zussen] en met heel bescheiden middelen (althans, in de eerste jaren van hun huwelijk) iets anders zijn dan een Duitse *Hausfrau*? Hoe kon zij op intellectueel gebied een metgezel worden van een geest als die van mijn vader?'³ Een kennis van de familie legt het accent anders: 'Hij [James Mill] trouwde een onnozele vrouw, "een dienstmeid van een vrouw", gaf al gauw niet meer om haar en behandelde haar als zijn squaw, maar is haar nooit ontrouw geweest.'⁴

Zo hard als Mill over zijn moeder oordeelde, zo verzoenend schreef hij over zijn vader, hoewel zijn vriend George Grote – en hij was de enige niet – James Mill beschrijft als iemand met 'de cynische en bittere geest die zo typisch is voor de school van Bentham', vol minachting voor zijn gezin en altijd op zoek naar fouten van anderen, ook naar die van zijn oudste zoon.⁵ Dat zijn vader onredelijk streng was erkende Mill zelf ook. Hij 'schoot om het minste of geringste uit zijn slof door mijn tekortkomingen, zowel wanneer ik beter had gekund als wanneer dat onredelijk was om te verwachten' (CW 1: 30). Dit gebrek aan liefde en het gevoel steeds in de ogen van zijn vader tekort te schieten, hadden volgens Mill zelf een rampzalige invloed op zijn karaktervorming. 'Talrijk en onuitwisbaar zijn de belemmerende gevolgen van deze opvoeding geweest op mijn morele ontwikkeling' (CW 1: 612). Desondanks besteedde Mill in zijn autobiografie maar liefst negentien bladzijden aan zijn vader, aanzienlijk meer dan aan wie ook, inclusief zijn innig aanbeden vrouw.

'Ik ben geboren in Londen, op 20 mei 1806, als de oudste zoon van James Mill, de schrijver van *The History of British India*.' Zo begint, na een korte algemene inleiding, John Stuart Mill zijn autobiografie: met de identificatie van zichzelf als zoon van zijn vader en de identificatie van zijn vader als auteur van een standaardwerk over India dat in de editie uit 1997 meer dan 4000 bladzijden beslaat. Beide karakterisering- en identificaties zijn relevant voor een goed begrip van Mills leven en karakter. Dankzij het genoemde werk kon James Mill een onzeker bestaan als publicist verruilen voor een goedbetaalde betrekking bij de East India Company, een handelsmaatschappij opgericht in 1600 die in de loop van de tijd uitgroeide tot een staat in de staat. Bovendien kon hij in die positie zijn zoon een paar jaar later bij diezelfde compagnie een baan toespelen. Die baan bood ook Mill een meer dan fatsoenlijk inkomen en, belangrijker nog, liet hem genoeg tijd om een oeuvre bij elkaar te schrijven dat vandaag de dag nog steeds gelezen wordt.

Meer dan wat ook was Mill de zoon van zijn vader, het product van een project, het resultaat van de wil om een feilloos werkend rationeel wezen voort te brengen. De opvoeding was in overeenstemming met James Mills principes uitsluitend gericht op geluk, zowel dat van het individu als dat van de mensheid in haar geheel. Daarvoor waren, naast een ontzagwekkende hoeveelheid kennis, zelfbeheersing en matigheid de belangrijkste middelen. Plezier maakte hoegenaamd geen deel uit van James Mills opvatting van geluk; de algemene waardering daarvoor vond hij schromelijk overdreven. Voor gevoelens gold hetzelfde: de opvoeding diende plaats te vinden 'zonder ook maar een greintje emotie toe te laten'.⁶

Wat de opvoeding van Mill meer concreet inhield, beschrijft hij in het terecht befaamde eerste hoofdstuk van zijn autobiografie. Op zijn derde begon hij met Grieks, gezeten in dezelfde kamer en aan dezelfde tafel als zijn drukbezette vader. Zijn lessen bestonden aanvankelijk alleen uit het vanbuiten leren van woorden die zijn vader op snippers papier had geschreven, maar daarna kwamen ook de verbuigingen van zelfstandige naamwoorden en de vervoeging van werkwoorden erbij. Het eerste boek dat hij las was *De fabels van Aesopus*. Hij moest het stellen zonder woordenboek, want een woordenboek Grieks-Engels bestond niet. Mill moest daarom zijn vader, de ongeduldigste man die er was, steeds storen om te vragen wat een bepaald woord betekende. De lessen Grieks werden later uitgebreid met wiskundelessen in de avon-

duren; lessen die Mill zich in zijn autobiografie als zeer onaangenaam herinnert.

Maar de lessen Grieks en wiskunde maakten slechts een deel uit van zijn ontwikkeling. Mill las ook veel op eigen houtje, en hij vertelde zijn vader dan de volgende dag tijdens hun gezamenlijke ochtendwandeling wat hij gelezen had. Geschiedenis was zijn lievelingsonderwerp, vooral de klassieke oudheid, maar ook de Nederlandse opstand, en over beide schreef hij rond zijn twaalfde een verhandeling. Zijn vader moedigde dit schrijven aan, maar vroeg er nooit naar, waardoor Mill vrijuit kon schrijven zonder het verlamme gevoel dat zijn vader steeds over zijn schouder meelas.

Vanaf zijn achtste kreeg hij Latijn, plus de taak om twee jongere zussen in die taal te onderwijzen. Als zij hun lessen niet kenden werd hij daarvoor even hard gestraft als zij. Een huisvriend beschrijft hoe dat eraan toeging:

Vanochtend hadden Willie en Clara hun lessen niet goed geleerd; het is al weer drie uur, en hier zitten ze, ploeterend boven hun boeken, terwijl hun eten, dat om één uur geserveerd zou worden, weer naar de keuken wordt gebracht. John, die samen met hen eet, zit ook achter zijn boeken, omdat hij hun werk wel voldoende vond terwijl het dat niet was. Ze zullen geen van allen iets te eten krijgen voor zes uur. Dit is vaker gebeurd sinds ik hier ben. Vandaag bestond de fout uit één verkeerd woord.⁷

Na zijn twaalfde verschoof het zwaartepunt van het lespakket van Grieks en Latijn naar logica en politieke economie. Op beide terreinen zou Mill later een standaardwerk schrijven, boeken die in tegenstelling tot *On Liberty*, *Utilitarianism* en *The Subjection of Women* vandaag de dag nauwelijks gelezen worden. De beide titels, *A System of Logic* en *Principles of Political Economy*, werden tijdens zijn leven echter verschillende malen herdrukt, waardoor Mill naam maakte als de belangrijkste Britse filosoof van zijn tijd.

Op zijn veertiende was de studie onder leiding van zijn vader voltooid. Mill vertrok voor een jaar naar Frankrijk, waar hij logeerde bij Samuel Bentham, de jongste broer van Jeremy Bentham. Deze had Mill geïntroduceerd met de volgende beschrijving: 'Ik moet het ene troetelkind van je terugnemen, maar wat zou je ervan vinden als ik je een an-

der stuur? Welk ander? Nou, John Mill, die je voor 6 pence per persoon kunt vertonen: je zult er rijk van worden.⁸ Als we zijn autobiografie mogen geloven vond Mill zichzelf helemaal niet zo bijzonder:

Het resultaat van dit experiment [zijn opvoeding] laat zien hoe gemakkelijk dit bereikt kan worden. [...] Als ik van nature uitzonderlijk vlug van begrip was geweest of een bijzonder goed geheugen had gehad, of een opmerkelijk actief en voortvarend karakter, zou het experiment niet doorslaggevend zijn geweest; maar ik had voor al deze eigenschappen van nature minder aanleg dan gemiddeld. (CW I: 32)

Het voorgaande klinkt heel bescheiden, maar anderen vonden hem verwaand en zelfingenomen, en volgens Bentham was hij ‘zo trots als Lucifer’.⁹ Hoe je het karakter van de veertienjarige Mill ook beoordeelt, voor de kennis die hij al op die leeftijd bezat past alleen onvoorwaardelijke bewondering. Volgens Berlin wist hij al op zijn twaalfde evenveel als een uitzonderlijk belezen man van dertig.¹⁰ Die uitspraak wordt ondersteund door de imposante lijst met tijdens zijn opvoeding gelezen werken, door Mill opgenomen in zijn autobiografie. Mill schreef die autobiografie weliswaar veel later – hij begon eraan toen hij bijna vijftig was – maar de genoemde leeslijst gaat terug op een brief uit 1819 aan bovengenoemde Samuel Bentham en kan dus als redelijk betrouwbaar worden beschouwd. De lijst is zo duizelingwekkend dat we hem hier op de laatste alinea’s na in zijn geheel weergeven; hier is een jongetje aan het woord dat net dertien is geworden:

Eerwaarde Heer,

Het is zo lang geleden dat ik het genoeg had U te zien, dat ik haast vergeten ben wanneer dat was, maar ik geloof dat het in het jaar 1814 was, het eerste jaar dat wij in Ford Abbey logeerden. Ik ben U ten zeerste dankbaar voor Uw vraag naar de voortgang van mijn studies. Voor zover ik mij kan herinneren zal ik proberen er verslag van te doen vanaf dat jaar.

In het jaar 1814 las ik Thucydides en Anacreon, en *Elektra* van Sophocles, *Fenicische vrouwen* van Euripides, en *Ploutos* en *De wolken* van Aristophanes. Ik las ook de filippica’s van Demosthenes.

In het Latijn las ik alleen het pleidooi van Cicero voor de dichter Archias en het (eerste of het laatste) deel van zijn pleidooi voor Verres. De wiskunde die ik toen las was Euclides. Ik begon ook aan de algebra van Euler; die van Bonnycastle las ik vooral vanwege de opdrachten. Ik las ook een deel van de meetkunde van West.

Op negenjarige leeftijd. – In het Grieks las ik in 1815, geloof ik, *De Odyssee* van Homerus, Theocritus, wat van Pindarus, en de twee pleidooien van Aeschines, en Demosthenes' *Over de krans*. In het Latijn las ik, geloof ik, de zes eerste boeken van de *Metamorfofen* van Ovidius, de eerste vijf boeken van Livius, van Vergilius de *Bucolica* en de zes eerste boeken van de *Aeneis*, en een deel van de pleidooien van Cicero. Op het gebied van wiskunde las ik, nadat ik de eerste zes boeken had doorgewerkt, het zevende en het twaalfde boek van Euclides, de meetkunde van West. Ik bestudeerde Simpsons kegelsneden, en ook de kegelsneden, metriek en boldriehoeksmeting van West; op het gebied van algebra, de algebra van Kersey en Newtons *Universal Arithmetic*. Ik maakte alle opdrachten zonder het boek, en de meeste zonder aanwijzingen uit het boek.

Op tienjarige leeftijd. – In 1816 las ik de volgende werken in het Grieks: een deel van Polybius, de *Hellenika* van Xenofon helemaal, *Ajax* en *Philoctetes* van Sophocles, *Medea* van Euripides en *De kikkers* van Aristophanes, en een groot deel van *Anthologia Graeca*. In het Latijn las ik alles van Horatius behalve de *Epoden*. Op het gebied van wiskunde Stewarts *Propositiones Geometricae*, Playfairs trigonometrie aan het eind van zijn uitgave van Euclides, en een artikel over meetkunde in de *Edinburgh Encyclopædia*. Ik bestudeerde ook Simpsons algebra.

Op elfjarige leeftijd. – In het jaar 1817 las ik Thucydides voor een tweede keer, en ik las ook een groot aantal redevoeringen van Demosthenes, en de hele *Retorica* van Aristoteles; van dat laatste werk maakte ik ook een overzichtstabel. In het Latijn las ik Lucretius op het laatste boek na helemaal, Cicero's *Brieven aan Atticus*, zijn *Topica* en zijn verhandeling *De Partitione Oratoria*. Ik las over kegelsneden in de *Encyclopædia Britannica* (op andere gebieden van de wiskunde bestudeerde ik Eulers *Analyse van het oneindige* en begon aan fluxierekening [differentiaalrekening], waarover ik een artikel las in de *Encyclopædia Britannica*), en Simpsons fluxie-

rekening. Op het gebied van toegepaste wiskunde las ik Keills *Astronomy* en Robinsons *Mechanical Philosophy*.

Op twaalfjarige leeftijd. – Het afgelopen jaar las ik nog wat meer Demosthenes, en de eerste vier boeken van Aristoteles' *Organon*, en maakte van alle vier een overzichtstabel zoals ik ook van de *Retorica* had gedaan. In het Latijn las ik alles van Tacitus behalve de dialoog over welsprekendheid, en een groot deel van Juvenalis, en begon ik in Quintilianus. Op het gebied van wiskunde en de toepassing daarvan las ik de *Optics* van Emerson en de *Treatise on Trigonometry* van professor Wallace van het Royal Military College vlak bij Bagshot, bedoeld voor de cadetten daar. Verder loste ik verschillende problemen op in verschillende takken van wiskunde, en begon aan een artikel over fluxierekening in de *Edinburgh Encyclopædia*.

Op dertienjarige leeftijd. – Dit jaar las ik Plato's dialogen *Gorgias* en *Protagoras* en *De Republiek*, waarvan ik een uittreksel maakte. Ik ben nog steeds Quintilianus aan het lezen en het artikel over fluxierekening, en ik werk zonder boek de opdrachten door in Simpsons *Select Exercises*.

Afgelopen jaar begon ik logica te bestuderen. Ik heb verschillende logische werken in het Latijn gelezen: die van Smith, Brerewood en Du Trieu en een deel van Burgersdijk. Ik heb ook Hobbes' logica gelezen.

Ik ben nu politieke economie aan het bestuderen. Ik heb een soort verhandeling geschreven op basis van wat mijn vader me daarover heeft uitgelegd en ik ben nu de heer Ricardo's werk aan het lezen en maak daarvan een uittreksel. Ik heb een klein beetje natuurwetenschap geleerd en nadat ik in de gelegenheid was gesteld om een reeks scheikundecolleges te volgen, gegeven door de heer Phillips aan het Royal Military College, Bagshot, heb ik mijzelf op die wetenschap toegelegd, en heb de laatste uitgave van Dr. Thomsons systeem van scheikunde gelezen. (CW XII: 6ff)

Met het vertrek naar Frankrijk was Mills thuischoling af, en eenmaal terug in Engeland was hij eerder de persoonlijke assistent dan de leerling van zijn vader. De dag na zijn zeventiende verjaardag bezorgde zijn vader hem een betrekking bij de East India Company, waar Mill aanvankelijk £30,- per jaar verdiende, maar al snel genoeg om financieel

onafhankelijk te zijn. Hij zou er 35 jaar blijven werken, van 1823 tot 1858, toen de compagnie werd opgeheven, en eindigde er, net als zijn vader, als Chief Examiner of Correspondence, een positie vergelijkbaar met die van een staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, met een salaris van £2000,- per jaar, wat overeenkomt met £220.000 in 2020.¹¹ Zijn inkomen behoorde daarmee tot de hoogste 0,5 procent van Engeland.¹² Heel zwaar viel hem het werk bij de compagnie niet:

Zelf heb ik mijn leven lang kantoorplichten beschouwd als een nuttige onderbreking van andere bezigheden die ik tegelijkertijd uitvoerde. /Terwijl ze alle bezorgdheid om mijn levensonderhoud overbodig maakten, namen ze minder uren van de dag in beslag dan vrijwel elk ander beroep. Er kleefde niets aan waarover je je zorgen hoefde te maken of je hoofd over hoefde te breken op enig ander tijdstip dan wanneer je er direct mee bezig was./ Ze waren voldoende intellectueel om niet afmattend en geestdodend te zijn, maar vormden nu weer niet een aanslag op de geestelijke vermogens van een persoon die gewend is aan abstract denkwerk of zorgvuldige literaire compositie. (CW 1: 84; wat in dit citaat tussen schuine strepen staat liet Mill weg op aanraden van Harriet Taylor Mill.)

Maar volgens een collega werkte hij er wel degelijk hard voor:

[...] zelfs wanneer hij [JSM] met anderen in gesprek was, leek hij door zijn eigen gedachten in beslag genomen, voortdurend rusteloos heen en weer lopend ‘als een hyena’, zoals men mij vertelde. Wanneer hij echt begeistert raakte, placht hij voordat hij achter zijn bureau ging zitten, niet alleen zijn overjas en vest uit te trekken, maar ook zijn broek. Zo zette hij zich aan het werk, afwisselend de kamer op en neer benend en met grote vaart schrijvend.¹³

Eerder in zijn carrière had Mill het niet zo op mensen die veel verdienen. In 1831 schreef hij aan zijn goede vriend John Sterling:

Als er slechts een paar dozijn mensen (die jij en ik konden aanwijzen) vrijgesteld zouden zijn om de grote waarheden te verkondigen waarvan het welzijn voor de mensheid individueel of

collectief afhangt, zou het mij niet kunnen schelen of iedereen in Engeland en Ierland die meer dan £500,- per jaar verdient door een revolutie zou worden uitgeroeid. Er zouden weliswaar vele aimabele mensen het leven laten, maar van een paar beminnelijke mensen wordt de wereld niet beter. (CW XII: 84)

Misschien was Mill toen hij dat schreef vergeten dat hij zelf sinds een paar jaar £600,- per jaar verdiende.¹⁴

Als weldoener van de familie, vriend van zijn vader en peetvader van Mill zelf, oefende Jeremy Bentham van meet af aan een niet te onderschatten invloed uit op de ontwikkeling van Mill. Maar het duurde tot zijn vijftiende voordat Mill daadwerkelijk uit de eerste hand kennismakte met het werk van Bentham. Het maakte een verpletterende indruk:

Toen ik het laatste deel van de *Traité* weglegde was ik een ander mens geworden. Het 'nutsprincipe' opgevat zoals Bentham het opvatte en toegepast op de manier waarop hij het toepaste in de drie delen van dit werk, vormde het sluitstuk dat de losse en fragmentarische delen van mijn kennis en opvattingen bij elkaar hield. Het bracht samenhang in mijn opvattingen over de dingen. Opeens had ik een mening, een overtuiging, een filosofie; in één betekenis (de beste) van het woord, een geloof; de inprenting en verspreiding daarvan zou ik tot het voornaamste publieke doel van mijn leven kunnen maken. En ik had een grootse visie op de benodigde veranderingen van de menselijke conditie aangereikt gekregen. (CW I: 68)

Hoe zag dat geloof er dan uit? In zijn autobiografie karakteriseert Mill het als een combinatie van Benthams hedonisme, het idee dat al onze handelingen geleid worden door het streven naar geluksmaximalisatie, en Brits empirisme, het idee dat onze opvattingen niet aangeboren zijn, maar zijn toe te schrijven aan de ervaringen die we in de loop van ons leven opdoen. In politiek opzicht vertaalden deze ideeën zich in een optimistisch vooruitgangsgeloof. Iedereen kon de smid van zijn eigen geluk worden, mits de hele bevolking, zowel mannen als vrouwen, leerde lezen en schrijven, alle opvattingen vrijelijk kon bediscussiëren, en door algemeen democratisch stemrecht de kans kreeg de eigen opvattingen in beleid om te zetten. Waar het op neerkomt is de over-

tuiging dat mens en maatschappij net als de natuur aan wetten gehoorzamen, en dat de kennis van die wetten gebruikt kan worden om een ideale samenleving tot stand te brengen; kortom, het verlichtingsideaal (CW I: 107ff).

Mill zette zich met jeugdig elan in om dit ideaal te verkondigen: hij richtte discussieverenigingen op en publiceerde artikelen in kranten en tijdschriften. Hij maakte zijn entree in de wereld als radicale hervormer. Maar nauwelijks had hij deze rol op zijn schouders genomen of hij begon aan zijn pas gevonden geloof te twifelen, en erger nog, ook aan de zin van zijn bestaan:

Vanaf de winter van 1821, toen ik voor het eerst Bentham las, en met name vanaf het begin van de *Westminster Review* [1823], had ik wat je met alle recht een levensdoel zou kunnen noemen: een hervormer van de wereld te zijn. Mijn opvatting over mijn eigen geluk viel volkomen samen met dit doel. De persoonlijke sympathie waarop ik hoopte was die van medestanders in deze strijd. Ik streefde er wel naar om zoveel bloemen als ik maar kon langs de weg te plukken, maar voor een serieuze en permanente persoonlijke voldoening had ik al mijn hoop op dat doel gevestigd. Ik was eraan gewend geraakt om mijzelf te feliciteren met de garantie een gelukkig leven te zullen leiden door mijn heil in een bestendig en afgelegen doel te leggen, waarin steeds voortgang kon worden geboekt zonder dat het ooit volledig gerealiseerd zou kunnen worden.

Dit voldeed een paar jaar heel goed. Het waren jaren waarin de algehele vooruitgang in de wereld en de opvatting van mijzelf als iemand die samen met anderen aan de bevordering daarvan werkte, genoeg waren om mij een interessant en levendig bestaan te bezorgen. Maar er brak een tijd aan waarin ik hieruit wakker werd als uit een droom. Het was in de herfst van 1826. Ik was lusteloos, een toestand waarin iedereen weleens vervalt, en voelde niets voor vermaak of prettige indrukken. Een van die stemmingen waarin dat wat onder andere omstandigheden plezierig is, banaal of nietszeggend wordt; de geestestoestand, vermoed ik, waarin degenen die zich tot het methodisme hebben bekeerd zich bevinden, wanneer zij voor het eerst getroffen worden door het inzicht dat zij zelf zondig zijn.

In deze gemoedsstemming kwam het in mij op om mijzelf deze vraag te stellen: ‘Stel dat al je levensdoelen vervuld zouden worden, dat alle institutionele hervormingen en alle veranderingen van de heersende opinie waarnaar jij uitziet nu dadelijk in één keer volledig verwerkelijkt zouden worden, zou dat dan voor jou een groot geluk en vreugde betekenen?’ Een niet te onderdrukken stem in mij antwoordde duidelijk: ‘Nee!’ Ik verloor hierbij al mijn moed; het hele fundament waarop ik mijn leven had gebouwd stortte ineen. Ik dacht in het ononderbroken streven naar dit doel heel mijn levensgeluk te hebben gevonden. Nu had dat doel zijn aantrekkingskracht verloren, en hoe zouden de middelen dan ooit nog enig belang kunnen hebben? Het leek of ik niets meer had om voor te leven. (CW I: 136ff)

Wat was er gebeurd? Mill was opgegroeid in de overtuiging dat alle denkbeelden en de daarbij horende emoties het resultaat waren van opvoeding en ervaring. En zijn opvoeding was erop gericht geweest om alles wat het algemeen welzijn bevorderde in een positief licht te stellen, zodat de gedachten aan algemeen nut altijd aangename associaties in hem zouden opwekken. En dat deden ze ook, totdat Mill zich realiseerde dat dit verband tussen algemeen nut en zijn eigen welbevinden geen natuurlijk gegeven was, en alleen in zijn bewustzijn bestond als gevolg van straf en beloning. Associaties tussen ideeën en gevoelens houden geen stand tegen intellectuele analyse als ze niet zijn terug te voeren op onderliggende causale relaties. Opeens konden zijn idealen hem niet langer motiveren; hij was er nog steeds van overtuigd dat ze waar waren, maar ze wekten geen enthousiasme in hem op, hij werd er niet warm of koud van. ‘Ik was, zo zei ik tegen mijzelf, gestrand aan het begin van mijn reis, met een goed uitgerust schip en een roer, maar zonder zeilen’ (CW I: 142).

Daar zat hij dan, een gevoelloze zombie, en vroeg zich af hoelang hij dit nog zou volhouden. Deze toestand duurde een half jaar, totdat hij bij toeval op de *Mémoires* stuitte van Marmontel, die hem tot tranen toe ontroerde. Vanaf dat moment werd zijn last lichter; hij bleek toch niet van hout te zijn, niet alleen de feilloze redeneermachine die zijn vader van hem had willen maken. Langzaam hervond hij de kracht om zich in te zetten voor wat hij nu weer als de goede zaak zag.

Tot dan had Mill gedacht dat alle mensen gelukkig zouden worden zodra de uiterlijke omstandigheden die hun geluk belemmerden uit de weg zouden zijn geruimd en zij door scholing in staat zouden zijn op een intelligente manier over de inrichting van de maatschappij en hun eigen leven na te denken. Maar zijn crisis had Mill een belangrijke les geleerd. Behalve de actieve vermogens, het intellect, moeten ook de passieve worden ontwikkeld: het gevoelsleven moet worden gecultiveerd, de verbeelding gestimuleerd, en de ontvankelijkheid voor schoonheid en deugd gekoesterd. Duurzaam geluk ligt niet in een gevoel van fysieke opwinding of tevredenheid, maar in ‘tranquil contemplation’ van wat mooi en nobel is. Vanaf nu was ‘karaktervorming’ het sleutelwoord van Mills praktische filosofie.

Na zijn crisis noemde Mill zichzelf nog steeds een utilitarist, maar zijn utilitarisme was van een heel andere soort dan het utilitarisme dat hij van Bentham en zijn vader had geërfd. In een brief aan zijn vriend Thomas Carlyle schreef hij 1834:

Ik ben nog steeds een utilitarist, en zal dat waarschijnlijk ook blijven. Maar ik ben niet een van ‘de mensen die utilitaristen worden genoemd’, ik heb welbeschouwd nauwelijks een van mijn secundaire principes met hen gemeen; ik ben zelfs niet een utilitarist, tenzij in een heel andere betekenis dan die waarin mischien iedereen behalve ikzelf dat woord gebruikt. Ik zou er een hele brief voor nodig hebben om je duidelijk te maken wat ik bedoel. [...] Ik heb nooit, in ieder geval niet sinds ik er eigen opvattingen op na houd, tot de goedbedoelende gaarkeukenschool gehoord. Hoewel ik het goed van de soort (of eigenlijk van de afzonderlijke individuen) als het *uiteindelijke* doel beschouw (de alfa en omega van mijn utilitarisme), ben ik er ten diepste van overtuigd dat dit doel niet anders naderbij gebracht kan worden dan op de manier die jij noemt, namelijk alleen wanneer iedereen zich de ontwikkeling van het beste in *zichzelf* ten doel stelt. (CW XII: 207f)

Mill bleef inderdaad zijn leven lang een utilitarist. Maar het duurde nog bijna dertig jaar voordat hij Carlyle en de rest van de wereld kon uitleggen wat hij zelf precies daaronder verstond. Dat lukte hem niet in ‘een hele brief’, maar wel in een klein boekje. *Utilitarianism* verscheen

oorspronkelijk eind 1861 in drie afleveringen in *Fraser's Magazine*, en kwam in mei 1863 uit in boekvorm. Tijdens Mills leven werd het nog drie keer herdrukt zonder noemenswaardige veranderingen. Mill had eindelijk definitief onder woorden gebracht wat hij was: niet de zoon van zijn vader, niet het petekind van Bentham, maar een utilitarist van eigen makelij.

MILLS WERK

Jeremy Bentham en John Stuart Mill beweren allebei dat ze de term 'utilitarisme' hebben gekozen als naam voor hun theorie. Mill richt in 1822, wanneer hij zestien jaar oud is, de Utilitarian Society op, en stelt dat hij de term 'met jongensachtig enthousiasme' heeft overgenomen uit een boek van John Galt (CW 1: 82). Het zou dan een soort geuzennaam zijn, want in het boek in kwestie roept een priester zijn parochianen op om trouw te blijven aan God en geen 'utilitaristen' te worden. Maar 31 jaar eerder, in 1791, had Bentham in een brief al de volgende droom opgetekend: 'Ik droomde de vorige nacht dat ik de stichter van een sekte was [...]. Het werd de sekte van de *utilitaristen* genoemd [...].' Die droom zou dus profetisch blijken en, drie decennia later, met de oprichting van Mills Utilitarian Society, werkelijkheid worden.¹⁵

De data liegen niet en het is onweerlegbaar dat Bentham, die sowieso een fanatieke voorliefde had voor het bedenken van neologismen, de uitvinder was. Niettemin blijft het vreemd dat Mill, het toonbeeld van bescheidenheid en kenner van Benthams werk, niet op de hoogte zou zijn geweest van Benthams terminologische vondst. Toch levert het een mooi verhaal op: Bentham als dromer, stichter en inspirator; Mill als opvolger en vernieuwer, als bedenker van een 'utilitarisme 2.0', op oude leest geschoeid, maar toch anders.

De term komt uiteraard van het Engelse *utility* (en het Latijnse *utilitas*), en dus zou de vertaling 'nutsleer' of 'nuttigheidsleer' kunnen zijn. Maar *utilitarian*, als bijvoeglijk naamwoord, heeft in het Engels ook een andere betekenis. Een jeep bijvoorbeeld is *utilitarian*, oftewel 'praktisch', 'handig'; het is een voertuig dat zijn functie adequaat vervult, zonder poespas en zonder overbodige franje. Een jeep is werkzaam, doelmatig en efficiënt. De term 'utilitarisme' zegt dus zowel iets over het *doel* (namelijk het bevorderen van nut) als over de *middelen* om dat

doel te bereiken (namelijk zo efficiënt mogelijk). Het zegt iets over het 'wat' en het 'hoe'.

Maar wat is nuttig? Iets is nuttig voor zover het een bepaald doel dient. Als je wilt afvallen is het nuttig om te sporten of gezond te eten, en als je wilt slagen voor een tentamen is het nuttig om te studeren. We kunnen dan de doelmatigheid (*expediency*) van een handeling onderzoeken, want sommige diëten en manieren van studeren zijn waarschijnlijk nuttiger dan andere. Het is dan verstandig om de juiste of beste methode te kiezen om het doel te bereiken.

Of iets nuttig is of niet hangt dus van het doel af. Bentham en Mill stellen zich echter de vraag naar het *ultieme* doel van ons handelen. Waar zijn al onze handelingen uiteindelijk op gericht? Waarom wil je afvallen, of waarom wil je dat tentamen halen? Hun antwoord is dat dit ultieme doel ons geluk is. Dat lijkt misschien niet evident. Je wilt afvallen omdat je gezonder wilt leven, of slagen voor het tentamen omdat je een bepaalde carrière ambieert. Maar bij doorvragen – 'Waarom wil je gezonder leven?', 'Waarom wil je die carrière?' – zal, aldus Bentham en Mill, het uiteindelijke antwoord luiden: omwille van mijn geluk. Het utilitarisme is een geluksfilosofie.

Deze manier van redeneren is geenszins nieuw. Aristoteles argumenteert in zijn *Ethica Nicomachea* op vergelijkbare wijze dat praktische doeleinden steeds verwijzen naar hogere, abstractere en meer omvattende doelen, en het hoogste doel, het hoogste Goed, is het geluk. De term die de oude Grieken hiervoor gebruiken is *eudaimonia*: het gelukke, geslaagde, *goede* leven. Alle ondergeschikte doelen, alle dingen die je doet, moeten uiteindelijk in dienst staan van dat ultieme doel, en als ze daar niet toe bijdragen, zijn ze niet de moeite waard. Hoewel hun redeneringen overeenkomen, is de invulling van dat hoogste doel bij Aristoteles en de utilitaristen wel verschillend. Bentham en Mill vatten geluk op als plezier, als genot, kortom, als een *aangename ervaring*, terwijl Aristoteles zich expliciet afzet tegen deze hedonistische opvatting van geluk.

Volgens Aristoteles kunnen we enkel gelukkig worden door het voortreffelijk uitoefenen van onze karakteristieke menselijke vermogens; door in iedere situatie te handelen op gepaste wijze en omwille van de juiste redenen. Het standaardvoorbeeld is de moedige persoon die het 'juiste midden' weet te kiezen tussen lafheid en overmoed. Zo'n praktisch-wijs persoon weet waar de situatie om vraagt en heeft door training en gewenning zijn karakter zo gevormd dat hij 'als vanzelf'